

УДК 343.2:124.5

Костянтин Орбець,*канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

КЛАСИФІКАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ЯК ЕЛЕМЕНТІВ АКСІОСФЕРИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті досліджуються основні види цінностей в аксіосфері кримінального права, розглядаються взаємозв'язки та співвідношення між цими видами, сформульовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства як форми кримінального права, що враховують можливості аксіологічного підходу.

Ключові слова: цінності, аксіосфера кримінального права, класифікація цінностей, загальнолюдські цінності, національні цінності, аксіологічний підхід.

Постановка проблеми. Одним із новітніх векторів наукових досліджень є застосування аксіологічного підходу до різних суспільних феноменів. І це цілком виправдано, адже будь-яке явище або процес, що відбуваються в соціумі, так чи інакше чином впливають на його розвиток, набуваючи позитивного або негативного соціального значення. Значущість явищ для окремої особи, групи осіб, соціуму, людства в цілому уможлиблює їх розгляд як цінності чи, навпаки, антицінності. Ось чому важливим складником гносеологічної діяльності людини є пізнання значущості певних предметів, що, у свою чергу, створює всі необхідні передумови для їх оцінки, тобто суб'єктивного сприйняття об'єктивної цінності або антицінності.

Не є винятком наукове пізнання права. Сучасні дослідники визнають, що за умов постнеокласичного етапу розвитку методології юриспруденції невід'ємним компонентом методології правового пізнання є ціннісний [1, с. 68]. Об'єктивний світ цінностей та суб'єктивний світ оцінок у своїй сукупності становлять аксіосферу. При цьому цінності та оцінки як елементи аксіосфери узгоджуються через притаманні їм взаємозв'язки, вони можуть відігравати різну роль, що змінюється з плином часу під дією як внутрішніх тенденцій розвитку, так і загальносоціальних процесів і явищ. Такі характеристики визначають потребу в розгляді аксіосфери не як простої сукупності елементів, а як складної системи, якій властиві ознаки динамічності, відкритості, самоорганізації.

В основу системного методу дослідження аксіосфери науковці покладають структурну онтологію речей, властивостей та відносин [2, с. 52]. Пізнання законів зв'язку між елементами аксіосфери створює достатні передумови для здійснення класифікації цінностей, тобто застосування логічної операції поділу об'єкта поняття, яке являє собою певну сукупність розподілів [3, с. 292].

Класифікація цінностей у межах аксіосфери кримінального права, метою якої є поглиблення й систематизація знань щодо цієї галузі права, науково обгрунтоване вдосконалення кримінального законодавства як джерела (фор-

ми) кримінального права, повинна відображати як «зовнішні» зв'язки цих цінностей (зокрема, життєдіяльність суспільства на конкретному етапі історичного розвитку, особливості психології та ідеології носіїв правової культури тощо), так і «внутрішні» (наприклад, тенденції розвитку кримінального законодавства). Також важливим завданням є з'ясування співвідношення між різними видами цінностей та між цінностями одного виду.

Аналіз останніх досліджень. У підготовці цієї статті було використано роботи таких дослідників, як В. Б. Войчишин, К. В. Горобець, М. С. Каган, А. О. Фальковський, та деяких інших авторів. Аналіз публікацій засвідчив, що аксіологічний підхід до кримінального права є одним із найменш досліджених у науці. Через те, розробляючи відповідні положення, доводиться звертатися до праць із проблематики аксіосфери, виконаних у межах інших наук: філософії, філософії права, теорії держави і права тощо.

Формування цілей статті. З урахуванням сучасного стану розробленості проблеми у цій статті поставлено такі цілі:

- визначити основні види цінностей у кримінальному праві;
- встановити співвідношення та взаємозв'язок між виокремленими видами та цінностями одного виду у контексті розвитку українського суспільства;
- на підставі проведеного дослідження сформулювати висновки щодо можливостей подальшого вдосконалення кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Аксіосфера кримінального права як складна система об'єднує відмінні за своєю природою та значенням цінності, які можна об'єднати в різноманітні групи. Серед усіх запропонованих у філософській та іншій науковій літературі класифікацій цінностей назвемо лише ті, що дозволяють розкрити специфіку структурної побудови аксіосфери саме кримінального права.

Найбільш загальним і традиційним є розподіл цінностей на духовні та матеріальні, а останніх, у свою чергу, – на природні об'єкти та створені людиною предметні цінності; іноді на-

рівні з духовними та матеріальними вирізняють також соціально-політичні цінності [4, с. 480], але, на наш погляд, вони можуть розглядатися в межах поділу за іншою підставою – сферою суспільної життєдіяльності. У працях з філософії поняття «духовні цінності» визначають як «форми нормативної сторони явищ суспільної свідомості», «цінності, що задовольняють духовні потреби», зауважуючи, що вони є внутрішніми, самодостатніми, тоді як матеріальні цінності задовольняють матеріальні потреби, є переважно інструментальними, зовнішніми, тобто виступають засобом для утвердження інших цінностей [5, с. 708]. В аксіосфері кримінального права до духовних цінностей потрібно віднести власне правові цінності як один з елементів суспільного регулювання (наприклад, справедливість, рівність, свобода і відповідальність тощо), на яких право базується, та ті цінності у різних сферах суспільних відносин, які охороняються завдяки кримінальному праву (наприклад, життя, здоров'я, громадський порядок, довкілля тощо); до матеріальних (ідеться про створені людською працею предметні цінності) – результати правотворчої діяльності, насамперед створений з використанням прийомів законодавчої техніки і виражений у текстовій формі нормативно-правовий акт.

Духовні цінності, що забезпечуються кримінальним правом, перебувають у відносинах динамічної ієрархії, яка передбачає висунення на чільне місце різних цінностей залежно від часо-просторових умов [6, с. 38; 7, с. 133]. Кримінальне право має оперативну «реагувати» на зміни в цій ієрархії, узгоджуючи свій зміст і форму з конкретно-історичними потребами розвитку суспільства. Так, останнім часом корупція розглядається як одна з найбільших перешкод нормального розвитку українського соціуму, що вимагає оцінки службової діяльності та діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, як важливих соціальних цінностей. Про цілеспрямоване посилення протидії корупції свідчить визнання більш широкої сфери суспільних відносин об'єктом існування корупційних злочинів, розширення кола осіб, які можуть бути суб'єктами таких злочинів, законодавче закріплення вичерпного переліку корупційних злочинів у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України (далі – КК) [8, с. 453-454], скорочення кількості підстав звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у разі скоєння корупційного злочину тощо. Незважаючи на позитивні інновації, кримінальне законодавство досі не можна визнати повністю адаптованим до нових вимог часу, зокрема: на рівні КК відсутня загальна дефініція поняття «корупційний злочин»; до завдань закону про кримінальну відповідальність, що наводяться у ч. 1 ст. 1 КК, не віднесено правове забезпечення охорони службової діяльності та діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; у примітці до ст. 364 КК визначено майнову шкоду як єдино можливий прояв наслідків у злочинах у сфері службової діяльності. Так само за умов бурхливого розвитку інформаційних технологій змінюється

оцінка інформації, яка зберігається й обробляється в комп'ютерних системах: інформацію саму по собі вже не оцінюють однозначно як цінність, цінністю виступає структурна цілісність інформації [9, с. 11], що має бути відображено в законодавстві.

Суто правові цінності та досягнення матеріальної культури у сфері кримінального права досить важко структурувати за ієрархією. Усі вони є досить важливими для розвитку і вдосконалення кримінального права.

Не заперечуючи безумовної переваги духовних цінностей, вважаємо за доцільне запропонувати співвіднести духовні та предметні цінності як такі, що визначають відповідно зміст та форму кримінального права. Кримінальному праву України та інших держав, що мають правову систему романо-германського типу, властива ознака формальної визначеності, його норми закріплюються в нормативно-правових актах (в Україні – у Кримінальному кодексі), воно не здатне діяти поза цією своєю формою. А недосконалість форми може безпосередньо зумовлювати неналежне вираження змісту, у зв'язку з чим не вдається повною мірою реалізувати цінності духовні, незважаючи на волю законодавця.

Отже, духовні цінності в аксіосфері кримінального права можна вважати цінностями-цілями, на затвердження яких кримінальне право спрямоване, а матеріальні (предметні) – цінностями-засобами, які втілюють ситуативну мету, служать засобами досягнення інших, більш значущих цілей [10, с. 337].

Ще однією класифікацією цінностей є їх поділ на загальнолюдські, національні, групові (колективні) та індивідуальні. Значущість цього розподілу у межах аксіологічного підходу до кримінального права зумовлюється тим, що від специфіки співвідношення та взаємодії зазначених видів цінностей залежить соціальна ефективність кримінального права, яке повинно виступати тим соціальним регулятором, що покликаний упорядковувати та забезпечувати (охороняти) найбільш цінні для існування й розвитку суспільства відносини, а не бути інструментом примусового «насаджування» цінностей окремих соціальних груп (політичних партій, бізнес-еліти тощо).

При цьому загальнолюдськими, національними, груповими та індивідуальними можуть бути як духовні, так і матеріальні цінності. Поєднання цих двох класифікацій можна покласти в основу з'ясування структурної специфіки аксіосфери кримінального права.

Що стосується духовних цінностей, які повинно охоплювати кримінальне право сучасних цивілізованих країн, то вони утворюють ієрархічну структуру: цінності загальнолюдські – національні – групові. Індивідуальні цінності особи, на наш погляд, не можна виокремлювати в блок або протиставляти іншим: вони тією чи іншою мірою «пронизують» кожну із зазначених ланок, проте самостійного значення не мають. Та й інші види цінностей досить часто можуть збігатися, «виростати» з «нижчої» ланки у «вищу».

Безумовний пріоритет загальнолюдських цінностей цілком виправданий, адже це ті загально визнані цінності, які являють собою спільний здобуток національних культур і дедалі ширше забезпечуються правовими засобами, формально закріплюються у тексті правових актів. Зокрема, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року та низка інших міжнародно-правових документів юридично визнали такі загальнолюдські цінності, як життя людини, гідність, свободу, справедливість, загальний мир, особисту недоторканність, рівність перед законом, власність тощо. В Основному Законі України віднайшло своє офіційне відображення положення про те, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ч. 1 ст. 3 Конституції України). Це положення свідчить про збіг значної частини національних цінностей із загальнолюдськими. Пріоритет загальнолюдських цінностей певною мірою закріплено і в чинному КК України, де зазначено, що «...Кримінальний кодекс України ґрунтується на ... загально визнаних принципах і нормах міжнародного права» (ч. 1 ст. 3); «Законои України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України» (ч. 5 ст. 3).

Національні цінності посідають друге місце за своєю значущістю, однак тут під національними цінностями розуміються лише ті, що ще не стали загальнолюдськими і пов'язані насамперед із задоволенням потреб конкретного суспільства на певному етапі його історичного розвитку (обороздатність держави, повага до певних історичних подій, державних символів тощо).

Групові цінності можуть охоплюватися кримінальним правом у досить обмеженому обсязі, до того ж переважно тоді, коли вони «переростають» у загальнолюдські або національні (наприклад, свобода діяльності журналістів, правоохоронна діяльність тощо).

Як було зазначено вище, матеріальні цінності в аксіосфері кримінального права не перебувають у відносинах чіткої ієрархії. Для формулювання тексту нормативно-правового акта можуть використовуватися як історично вироблені прийоми законодавчої техніки, «легальна» термінологія, так і новітні здобутки людства у сфері законотворчої діяльності. Поряд із термінами «вбивство», «розбій» тощо, які для позначення відповідних злочинів вживалися у вітчизняному законодавстві починаючи з ранніх етапів існування Київської Русі, впродовж останніх десятиліть з'явилася потреба у законодавчому закріпленні ознак нових проявів антицивільності – екологічних, комп'ютерних злочинів, злочинів у сфері медичного обслуговування тощо, а це вимагало запозичення термінів інших наук, завдяки чому окремі здобутки соціальних груп (наприклад, медиків, екологів, ІТ-спеціалістів), які, власне, і можна вважати груповими матеріальними цінностями, стали набувати значення предметних цінностей у кримінальному праві.

Глобалізаційні процеси у світі все більше розширюють можливості для такого запозичення за рахунок прийомів законодавчої техніки міжнародних документів, а з іншого боку, гостро ставлять проблему визначення оптимального співвідношення між загальнолюдськими (міжнародними), національними та груповими здобутками матеріальної правової культури. Зазначену проблему пропонуємо розв'язати таким чином: щодо суспільно небезпечних діянь, які у державі традиційно визнаються злочинами, найдоцільніше зберегти законодавчу термінологію, що історично сформувалася для їх позначення; щодо суспільно небезпечних діянь, криміналізація яких пов'язана з розвитком міжнародних відносин або з новими зовнішніми зобов'язаннями держави, – рекомендується враховувати міжнародні здобутки; щодо діянь, які посягають на відносини, детально врегульовані іншими галузями, – спиратися на групові цінності.

У класифікації цінностей на абсолютні та відносні для потреб кримінального права так само доцільніше досліджувати не ієрархію, а їх пропорційне співвідношення: найважливіші абсолютні цінності мають охоронятися повною мірою, відносні ж – лише настільки, наскільки це відповідає нагальним потребам існування й розвитку соціуму.

Висновки

Проведене дослідження основних видів цінностей в аксіосфері кримінального права дає підстави дійти висновку, що кримінальне право покликане забезпечувати правові, загальнолюдські й національні цінності. Засобом цього забезпечення є виражений у текстуальній формі нормативно-правовий акт – закон про кримінальну відповідальність, який повинен бути квінтесенцією вироблених людською працею предметних цінностей у сфері законотворення. Цей нормативно-правовий акт має не просто відбивати найважливіші суспільні цінності, а й враховувати їх ієрархію на конкретно-історичному етапі розвитку соціуму.

Перспективним напрямом досліджень кримінального права є розробка аксіологічних засад кримінально-правової протидії окремим видам злочинів.

Список використаних джерел:

1. Фальковський А. О. Плюралізм підходів як чинник утвердження постнекласичного етапу розвитку методології юриспруденції / Ф. О. Фальковський // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. – Одеса: Фенікс, 2011. – Вип. 42. – С. 62–71.
2. Горобець К. В. Аксіосфера права: філософський і юридический дискурс : монографія / К. В. Горобець. – Одеса: Фенікс, 2013. – 218 с.
3. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 8-е изд., дораб. и доп. – М.: Республика; Современник, 2009. – 846 с.

4. Горлач М. І. Основи філософських знань: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство : підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 1028 с.

5. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голов. ред.) та ін. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.

6. Гришук В. К. Соціальна цінність закону про кримінальну відповідальність / В. К. Гришук // Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2016. – С. 38-43.

7. Каган М. С. Философская теория ценностей / М. С. Каган. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.

8. Мельник М.І. Корупційні злочини / М.І. Мельник // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; НАПрН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х.: Право, 2017. С. 452-454.

9. Войчишин В. Б. Кібернетичний злочин як ціннісне поняття / В. Б. Войчишин // Правова держава. – 2015. – № 20. – С. 8-14.

10. Причепій Є. М. Філософія : підручник. – 3-тє вид., стер. / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К.: Академвидав, 2009. – 592 с.

В статті досліджуються основні види цінностей в аксіосфері уголовного права, розглядаються взаємозв'язки і співвідношення між цими видами, сформульовані пропозиції, направлені на удосконалення уголовного законодавства як форми уголовного права і улічуючі можливості аксіологічного підходу.

Ключевые слова: ценности, аксиосфера уголовного права, классификация ценностей, общечеловеческие ценности, национальные ценности, аксиологический подход.

The main types of values in the axiosphere of criminal law are explored, the interrelations and the correlation between these species are examined, and proposals aimed at improving criminal legislation as a form of criminal law that take into account the possibilities of an axiological approach are formulated in the article.

Key words: values, axiosphere of criminal law, classification of values, universal values, national values, axiological approach.